

AKADÉMIAI KIADÓ

Kutatások az énlaki (Inlăceni) *castellumban*

VISY Zsolt*

Pécsi Tudományegyetem, Régészeti Tanszék, 7624 Pécs, Rókus u. 2., Magyarország

Archaeologiai Értesítő

147 (2022) 1, 145–154

DOI:

[10.1556/0208.2022.00032](https://doi.org/10.1556/0208.2022.00032)

© 2022 A szerző

Kézirat beérkezett: 2022. február 17. • Javított kézirat beérkezett: 2022. június 22. • Kézirat elfogadva: 2022. június 22.

ABSZTRAKT

A 2021-es ásatás a két oldalkapu területén zajlott. Kiderült, hogy a kőkapuk tornyai később, Caracalla alatt épültek. A *porta principalis sinistra* területén a 3. század közepén épült kapunyílást elzáró fal maradványai is napvilágra kerültek. Az ásatás során a *cohors VIII Raetorum* építési feliratának töredéke került elő a 149. évből. Az új felirat nemcsak az építés pontos idejét jelzi, hanem azt is, hogy az építető ez a *cohors* volt, és nem a korábban feltételezett *cohors IIII Hispanorum*.

KULCSSZAVAK

Dacia, inlăceni/énlaki erőd, kőből épült tábor rekonstrukciója, kapuk lezárása

KÖZLEMÉNY

ABSTRACT

The excavation in 2021 took place in the areas of the two side gates. It turned out that the stone gate towers were built later, under Caracalla. In the area of the *porta principalis sinistra*, the remains of the wall blocking the gate opening, which was built in the middle of the 3rd century, came to light. During the excavation, a fragment of the building inscription of the *cohors VIII Raetorum* from the year 149 was found. The new inscription not only indicates the exact time of construction, but also indicates that the builder was this cohort and not the previously assumed *cohors IIII Hispanorum*.

KEYWORDS

Dacia, fortress of Inlăceni/Énlaka, reconstruction of fortresses in stone, blocking of gates

A jubiláló Zsidi Paulának

Az utóbbi évtizedek intenzív kutatásai alapján Dacia története és kultúrája egyre tisztábban áll előttünk, ám még mindig van két vitatott kérdés. Az egyik a dákoromán kontinuitás kérdése. A magyar kutatás számára különösen Alföldi András óta nem kétséges, hogy csupán egy legendáról van szó, a román kutatás azonban kezdettől fogva, és itt-ott még ma is e tartahatatlanság hipotézis követője. A másik vitás kérdés Dacia pontos határvonala. A legújabb kutatások szerint nem tartozott Daciához a Kárpátok délkeleti sarkában lévő terület és az Olttól keletre fekvő vidék.

Dacia provincia különleges helyzete és története révén már évszázadokkal ezelőtt sokak érdeklődését felkeltette. Mesés aranykincse, a részben Erdélyben élő románság latinnal rokon nyelve számos merész, ám a legendák világában gyökerező elmélet táptalaját szolgált, amely még manapság is befolyásolja a tudományos gondolkozást. A római tartomány tudományos kutatása mintegy 150 évre, a 19. század közepére nyúlik vissza eleinte szász és magyar, majd román kutatók részvételével. A történeti források és a feliratok szisztematikus feldolgozása, értékelése, valamint a régészeti feltárások topográfiai eredményei, leletei nemcsak a provincia területét rajzolták ki, hanem viszonylag rövid történetére nézve is fontos adatokkal szolgáltak.¹ Az utóbbi évtizedek intenzív kutatásai alapján elmondható, hogy Dacia története és kultúrája egyre tisztábban és világosabban, egyre finomabb részletességgel áll előttünk, ám még mindig van két olyan pont, amelyekben még egymásnak feszülnek a kutatók.

*Levelező szerző.

E-mail: zs.visy@gmail.com

¹Tóth (1986) 46–106.

A dákoromán kontinuitás csupán egy tarthatatlan hipotézis, egy legenda. Mivel azonban erről a témáról néhány évvel ezelőtt tartottam előadást, és nemrégiben egy összesítő tanulmányt is publikáltam,² itt most ezzel a témával csak egy idézet erejéig foglalkozom: „Erdély lakossága gyökeresen kicserélődött a Kr. u. 3. században... Hiteles nyelvészeti kutatások zárják ki a román nép őseinek jelenlétét Erdélyben a 3–6. században a kortárs germán nyelvi hatás teljes hiánya miatt. A román nép és nyelv eredetét tehát nem Erdélyben kell keresni, hanem olyan területen, ahol valóban nem érintkeztek a germánokkal. Ez a terület a Balkán Dunától délre lévő része. A régészeti és történeti források alapos elemzésével több magyar és nyugati, és néhány román kutató mondott kemény ítéletet a dákoromán kontinuitás hipotéziséről, részletesen kifejtve annak tarthatatlanságát. Sajnálatos, hogy a legjobb román kutatóktól elfogadott helyes történetfelfogás még mindig nem terjedt el széleskörűen, és nem ment át a politikailag erősen befolyásolt köztudatba. A dákoromán kontinuitás hipotézisét tehát véglegesen a nacionalista és egyben naiv történelemmagyarázatok sorába kell utalni... Ám nem elég csak megkerülni és hallgatással mellőzni a téves hipotézist, rá kell mutatni a tévedésre, és hiteles tájékoztatást kell nyújtani róla. Ez a feladata a román és a külföldi kutatóknak, szakíróknak és publicistáknak.”³

A másik vitás kérdés Dacia területe, pontos határvonala. Egy korábbi tanulmányomban⁴ bemutattam azt a százéves folyamatot, ami Dacia határvonalának a megrajzolását követte. Eleinte még a Magyar Alföldet és Moldvát is provinciális területnek tartotta a kutatás, és az Alföldi nagy sánc is több ízben szerepet kapott a provincia nyugati határvonalának meghúzásában. Később, a második világháború után, a Tiszaig nyúló Dacia képzete alakult ki, és e téves felfogás a román kutatás által való kitartó sulykolás eredményeként a nemzetközi szakirodalomba is átkerült, olyannyira, hogy néhány kivételtől eltekintve még a hazai akadémiai és tudományos műhelyek is gyanútlanul rendre átvették. Sikerral lépett föl ezzel szemben a magyar kutatás,⁵ és miután egy román kutató, E. Nemeth nemcsak átvette, hanem még finomította is ezt a képet,⁶ a kérdés nyugvópontra jutott. Eszerint tehát sohasem terjedt ki Dacia Szegedig, és a Bánátban is csak Traianus idején volt Dacia része a Viminacium (Kostolac) – Tibiscum (Jupa/Zsuppa) útvonal térsége. A legújabb kutatások szerint nem tartozott Daciához a Bihar hegység, mivel a tartomány határa Miciától (Vecel) kezdve a Maros mentén haladt,⁷ és nem tartozott ehhez a tartományhoz a Kárpátok délkeleti sarkában lévő terület,⁸ bár az ott lévő római erődök, Raşnov (Barcarozsnyó),

Boroşneu Mare (Nagyborosnyó), Breţcu (Bereck) katonasága Dacia inferior hadseregébe tartozott. A tartomány határa a Homoród, majd ennek Olttal való egyesülésétől egészen annak torkolatáig az Olt volt.

Ilyen előzmények után és kisebb-nagyobb viták közepette indította meg Dacia keleti limesének a kutatását a PTE Régészeti Tanszéke, illetve a Pécsi Légitérészeti Téska több székelyföldi múzeummal közösen 2007-ben. Az első repülésekre 2008-ban került sor, amelyeket jó néhány későbbi követett. A nemzetközi együttműködés a Maros Megyei Múzeummal volt a legsikeresebb. Az itt létrejött *limes-kutatási* műhellyel közösen végzett terepbejárások, majd régészeti ásatások révén sikerült tisztázni a tartomány keleti határának pontos vonalát. A korábbi elképzelések az ismert *limes-castellumok* tágabb környezetében, esetenként a Kárpátok külső vonalában jelölték meg a határt, 2007-ben azonban – részben a meszesi *limes* sajátságainak a figyelembevételével – sikerült kijelölni a valós határvonalat, ami eszerint alig néhány mérföldre haladt a *limes-castellumok* keletre.⁹ A feltételezés néhány hónapon belül igazolást nyert az első, ezen a vonalon – a păuleni/székelypálfalvai Szilastetón – lévő őrtorony felfedezésével.¹⁰ Az ezután végzett légitérészeti kutatások, terepbejárások és ásatások mostanra kirajzolják a tartomány keleti határvonalát Brâncoveneşti/Marosvécs és Inlăceni/Énlaka között.¹¹

Dacia superior keleti határán a *limes* keresztező folyók, a Maros, a Nyárád, a Kis- és a Nagyküüllő völgyében álltak a *castellumok*, kivéve az énlakait, amely a két Küüllő közötti vízvázalásra került.¹² A régóta ismert római erőd a falutól keletre terül el, a közelében épített katonai fürdő – a „palota” – jól ismert a helyi lakosság körében. Több feliratos követ építettek be másodlagosan a házak alapjaiba, a templom szentélye alatt pedig egy széles római fal került elő.¹³ A *castellum* kaputornyai helyén a 19. század közepén még nagy törmelékhalomok voltak, és a nyugati fal egy szakaszon még 3 m magasán állt!¹⁴

A tábor külső falait és több tornyát Székely Zoltán tárta föl 1947-ben,¹⁵ 1950-ben pedig egy Mihael Macrea által vezetett kutatócsoport folytatta a munkát,¹⁶ aminek a tényleges vezetője Székely Zoltán és Molnár István volt. Ekkor pontosították a *castellum* falának a vonalát és tárták föl a négy táborkaput. A *principia* főépületének és két másik belső épületnek a feltárása mellett az erődtől délnyugatra lévő fürdőben is folyt a munka. Ezeket a kutatásokat Nicolai Gudea foglalta össze 1979-ben.¹⁷

⁹Visy (2008) 159–173.

¹⁰Visy (2009d) 596, Abb. 10.

¹¹Visy (2009c) 107–115.

¹²Paulovics (1944) 43.

¹³Molnár (1977) 31–39.

¹⁴Müller (1859) 164.

¹⁵Székely (1956) 31–40.

¹⁶Macrea et al. (1951) 285–311.

¹⁷Gudea (1979) 149–273.

²Visy (2012) 233–255.

³Visy (2020a) 97–98.

⁴Visy (2009a) 115–126.

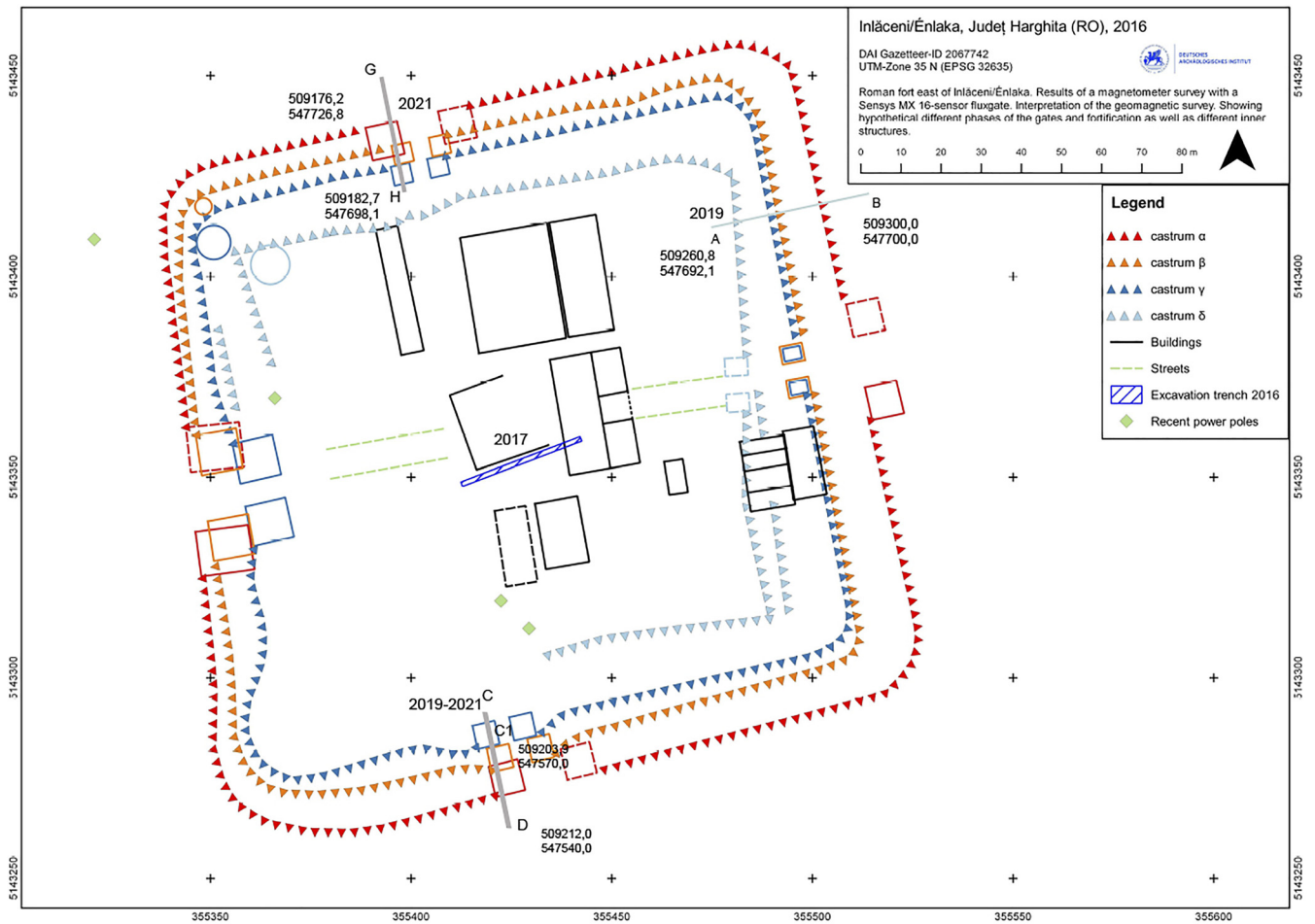
⁵Soproni (1968); Tóth (1986) 46–106; Visy (2009b) 219–229.

⁶Nemeth (2005) 184.

⁷Marcu (2016) 4–10; Breeze et al. (2022) 75–79, Fig. 124.

⁸Visy (2014) 65–68; Visy (2020b) 108–112.

1. kép. Énlaka castelluma R. Komp felmérése szerint, Visy Zs. kiegészítéseivel
Fig. 1. Fortress of Énlaka as surveyed by R. Komp, with additions by Zs. Visy

Hosszabb szünet után az Alexandru Popa által szervezett geofizikai felmérés következett. A felmérést a Deutsches Archäologisches Institut (DAI) végezte, és szép eredményt hozott, bár a *castellum* teljes területét nem sikerült bevizsgálni.¹⁸ Néhány év múltán, 2016-ban, ugyancsak a DAI felajánlása révén lehetett megismételni a mágneses felmérést. Ekkor már nemcsak a *castellum* teljes területe, hanem a katonai *vicus* nagy része is vizsgálatra került.¹⁹ A felmérést végző és kiértékelő Rainer Komp az erőd négy fázisát határozta meg, és ábrázolta az általa kiértékelt térképen, amelyeket a görög ábécé első négy betűjével jelölt.

E felmérés alapján indult meg a *castellum* újabb kutatása 2017-ben. A cél egyrészt a geofizikai felmérés alapján megrajzolt táborok létének és mibenlétének hitelesítése, másrészt pontos topográfiai és kronológiai megfigyelések megtétele volt. E kutatást Sorin Cociș feltárásán belül én végeztem. Elsőként a *principia* és a *via principalis* viszonyának a tisztázását végeztük el. A *principia* már korábban feltárt épületének fő része, a táborzentély és az annak két oldalán elhelyezkedő irodai helyiségek, valamint az előttük lévő *basilica* köépületének

ugyanis korábban nem sikerült megtalálni a folytatását, az *ala* és az udvart az út felé való lezárással.²⁰ A déli *ala* vonalában húzott kutatóárokban azonban megtaláltuk a csupán száraz kőalapozású keresztfalakat, valamint a *principia* nyugati lezárását, előtte a *via principalis* vízvezető folyókájával.²¹ A tábor *forum*ának tehát csupán a fő részét építették teljességgel kőből, a szárnyépület raktárait, és a jelek szerint a barakkokat is csupán kőalapozásra ültetett faépítmények alkották. A folyóka révén azonosított út a két oldalkapu felé mutat, így tehát az erőd belső szerkezetének jobb megismeréséhez is hozzájárult ez a feltárás (1. kép).

A későbbi ásatások vezetője, miután a romániai régészeti felügyelet a benyújtott iratok alapján megadta a romániai ásatási jogot, már én voltam. A feltárások egy 5 éves kutatási terv szerint kezdődtek meg 2019-ben, majd a COVID-világjárvány miatti kényszerszünet után 2021-ben folytatódtak. Remélhető, hogy ettől kezdve megszakítás nélkül folytatódik a munka a jövőben is.

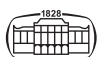
A 2019-es kutatás során a *castellum* keleti *vallum*án vágtuk át az R. Komp által feltételezett négy erődítésvonalat.

¹⁸Popa et al. (2010) 101–128.

¹⁹Komp (2017) 249–258; Visy (2017) 229–248.

²⁰Marcu (2009) 140.

²¹Visy (2017) 232–233.

2. kép. A castellum és a később épített kaputorony falai a *porta principalis dextra* területén

Fig. 2. The walls of the fortress and the later gate tower at the *porta principalis dextra*. © Zs. Visy

A legkülsőről hamarosan kiderült, hogy az csupán egy víz-elvezető árok volt, amit abból a célból ástak, hogy a hegyoldalról lezúduló vizet eltereljék a *castellum*tól. A legbelső rendszer feltárása megmutatta, hogy az a *via sagularis* lekövezett felülete volt, ami nagyjából párhuzamosan haladt körbe a főfaltól. Csupán a béta és gamma jelzésű sáncvonal volt kőfal, és ezen a helyen valóban meg lehetett figyelni egy megújítási fázist. A palánktábor árka e fal alatt lehet, ennek feltárására azonban nem került sor.²²

A 2021. évi ásátás a két oldalkapu területén folyt. Ezeken a helyeken a korábbi kutatás szerint kaputoronypár állt a kivezető út két oldalán. A *porta principalis dextra* részleges feltárása több meglepetéssel szolgált. Az egyik az, hogy az R. Komp által feltételezett béta-erőd térképén pirossal jelzett objektuma a valóságban nem létezik. A feltételezésre minden bizonnyal a szélesen kiomlott faltömeg adott okot. A nyugati kaputornyon is áthaladó kutatóárok ugyanakkor megmutatta, hogy az első fázisban nem voltak a kőerődnek kaputornyai, mivel a kaputornyon belül és a toronyfal alatt megtaláltuk az elbontott castellum-fal alsó kősorát (2. kép). Ráadásul az is megfigyelhető volt, hogy a kaputornyot a falétól eltérő szögben, kissé ferden építették meg. A kaputornyok tehát egy későbbi időben épültek. Ezt a jelenséget már több esetben meg lehetett figyelni. Inter-cisában (Dunaújváros) a feltárás pontosan ezt a sorrendiséget és elrendezést mutatta,²³ de a quadratai (Barátföldpuszta) castellum *porta praetoriájának* tornya alatt is jelentkezett a

visszabontott fal.²⁴ Igaz, hogy volt néhány kételkedő vélemény, de az egyébként vitathatatlanul igazolt jelenséget az énlaki feltárás fényesen bizonyítja. A palánktábor árka sötét sávként jelentkezett a torony előterében és részben alatta, de ennek kibontására itt sem kerülhetett sor.

2021-ben a *porta principalis sinistra* területén is folytatódott a kutatás (3. kép). Előkerült a *castellum* és a nyugati torony fala, sajnos rendkívül rossz, szétdőlt állapotban. A kőbányászás miatt sérült területen csak feltételezni lehet, hogy a fal és a torony ugyanolyan viszonyban és időbeliségben áll egymással, mint az északi oldalon. A romos fal több repedést mutatott, amit földcsuszamlás okozott. A keleti rábontás nyugati felében talált meszes-köves omladék az eredeti torony keleti falának vonalát mutatja, ahol újkori bolygatás, feltehetően a korábbi feltárás nyomai láthatók.²⁵ Ez a fal nagyjából 1 m széles lehetett, amihez egy újabb 1 m széles fal és egy toldalékfal, majd egy kelet-nyugati irányú fal csatlakozik. A későbbi toronyfal szerkezete eltér a korábbiétól: két oldalára nagyobb sötét köveket raktak, a faltesten belül pedig kisebb kövek találhatók, erős mészhabarcos kötésben. Az ennek a falnak a keleti oldalán lévő toldalékfal és az ebből kelet felé kiinduló keskeny fal valószínűleg a 3. század derekán készített elfalazás. A kőbányászás miatt sérült területen csak feltételezni lehet, hogy a fal és a torony ugyanolyan viszonyban, időbeliségben áll egymással, mint az északi

²²Visy (2020c) 101–117.

²³Visy (1977) 12; Visy (2000) 71, 103–104; Visy (2021) 221–224.

²⁴Gabler (1977) Abb. 2; Visy (2000) 20.

²⁵Macrea et al. (1951); Gudea (1979, 164, Fig. 1), ahol azonban a képalírásban tévesen *porta principalis dextraként* szerepel.

3. kép. A kaputorony falai és a kapunyílast elzáró fal a *porta principalis sinistra* területén

Fig. 3. The remains of the gate tower and the wall, which blocked the gate opening at the *porta principalis sinistra*. © Zs. Visy

oldalon, bár Macrea feltárása során nem került elő a tornyon belül a korábbi erődfal.

A kapunyílast elzáró fal nem újdonság a daciai erődöknél. Már több helyen megfigyelték ezt a jelenséget, Énlakán sem az első eset, hogy sikerült kimutatni ezt a változtatást. Mindhárom másik kapunál²⁶ sikerült ezt a jelenséget megfigyelni, és azt is, hogy az új, elzáró falban egy ajtónyílast hagytak a gyalogos közlekedés számára. Az ugyancsak feltárt *porta principalis sinistra* esetében, feltehetően az erős bolygatás miatt ezt nem lehetett korábban megállapítani. A két oldalkapu – és esetenként a *porta decumana* – elfalazására védelmi célból került sor feltehetően a 3. század negyvenes éveiben, amikor egyre sűrűsödtek a germán betörések²⁷ (1. táblázat). Ez a jelenség a pannoniai *limes*en is ismeretes, de ott csak a 4. század második felében kényszerültek a csapatok erre a lépésre.²⁸

A *porta principalis dextra* korábbi feltárása során már előkerült egy kisebb, sajnos meghatározhatatlan felirattöredék, 2021-ben pedig egy építési felirat töredéke (4. kép) és egy Genius-domborművel díszített tábla (5. kép). A felirattöredék az északi oldalkapu védőárokba zuhant kőomladékában feküdt. Építési és egyéb feliratok korábban is kerültek elő a kapuk térségében, aminek az a magyarázata, hogy használaton kívüli feliratos tömböket akár a 3. század elején épített kaputornyokba, akár a néhány évtizeddel

1. táblázat. Az erődök 3. századra keltezhető kapu elfalazásai Daciában

Table 1. The 3rd-century gate blocking of fortresses in Dacia

Castellum	Kapuk elfalazása a 3. században
<i>Dacia Porolissensis</i>	
Resculum (Bologa/Sebesvár)	P. praet., P. dec.
Ilisua/Alsóilosva	P. praet.
<i>Dacia superior</i>	
Inlăceni/Énlaka	P. princ. dextra és sinistra, P. praet., P. dec.
<i>Dacia inferior</i>	
Râșnov Romacril/Barcarozsnyó	P. dec., P. princ. dextra és sinistra
Bunbești	két feltárt kapu
Răcarii-Jiu	P. dec., P. princ. dextra és sinistra

későbbi kapuelzárások falába beépítettek. A *porta principalis sinistra* elfalazásából került ki korábban egy Hadrianus-kori bázis és egy Severus-kori felirattöredék, a *porta praetoria* területén két Caracalla-felirat és a kapu küszöbéből Philippus Arabs és fia számára állított bázis része.²⁹

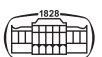
A 7 soros feliratú, *tabula ansataval* díszített tábla sorainak mintegy utolsó harmada maradt meg, szerencsére

²⁶Gudea (1979) 179, Fig. 12. 1–2, Fig. 17. 2.

²⁷Gudea (1997) *14; Piso (2018, 427–440) szerint erre később került sor.

²⁸Visy (2000) 105.

²⁹Russu (1988) Nr. 263, Nr. 265, Nr. 267, Nr. 269.

4. kép. A *cohors VIII Raetorum* építési felirata
 Fig. 4. The building inscription of the *cohors VIII Raetorum*.
 © Zs. Visy

minden fontos adat vagy annak legalábbis egy része olvasható. A felirat kiegészítése a fentiek alapján a következő:

[Imp(erator) o Caes(ar) o T(itus) o Ael(ius) o] Hadr/[ianus o Anton]inus / [Aug(ustus) o Pius o p(ater) o p(atriciae) o p]ontif(ex) / [maxim(us) o trib(unicia) o po]t(estate) o XII ⁵ [imp(erator) o II o co(n)s(ul) o II]I o mur(um) / [et o por(tas) o cast(elli) o co]h(ortis) o VIII o Raet(orum) / [c(ivium) o R(omanorum) o eq]ui(tatae) o tor(quatae) o fec(it)] o per o eand(em) co(ho)rte(m).

Az építési tábla állítója Antoninus Pius volt, az akcióra tribunusi hatalma megújításának 12. évében, 149-ben került sor. A *cohors VIII Raetorum civium Romanorum equitata torquata* az énlaki tábor helyőrsége volt a 2. század első felében.³⁰ A palánktábort ez a csapat építette, de az új felirat szerint 149-ben is ő épített tábort. Mivel ez aligha lehetett palánktábor, a kőerőd megépítésére kell gondolni. Eszerint az énlaki kőerődöt az eddigi feltételezésekkel szemben nem az őt a század derekán – valószínűleg a markomann háborúk után – váltó *cohors IIII Hispanorum*,³¹ hanem a *cohors VIII Raetorum* építette 149-ben. A 7. sor végén erős rövidítésben csapat tevékenységére utaló *per eand(em) co(ho)rte(m)* kifejezés állhatott.

A régebbi felfogás szerint a *limes*-menti palánktáborok köre történő átépítése általánosan Hadrianus császársága alatt történt meg. A pontosabb megfigyelések, építési feliratok és keltező értékű leletek alapján azonban kitént, hogy ilyenfajta, központi intézkedésre végrehajtott építési

³⁰ Macrea (1960) 339–352; Gudea (1979) 170–171; Petolescu (2002) 119–120; Beneš (1978) 49–50; Piso és Marcu (2016) 170–171.

³¹ A csapat legkorábbi ismert feliratait 212-ben állították Énlakán: AE 1967, 417; AE 1988, 970–971.

5. kép. Dombormű Genius-ábrázolással
 Fig. 5. Relief with Genius depiction. © Zs. Visy

kampánnyal aligha lehet számolni, az átépítés nagyrészt a helyi sajtóságok és feltételek szerint hosszabb időtartamban történt, és kiterjedt Antoninus Pius korára is. Erre több európai tartományból ismeretesek példák,³² és Daciából is ismert több ilyen eset.³³ A gherlai (Szamosújvár) kőtábor az

³² Kellner (1971) 207–215; Gabler (1980) 644–645.

³³ Antoninus Pius korában épült kőerődök: Gudea (1997) *33: Jupa, *38–39: Micia, *43–44: Largiana, *53–54: Ilișua, *61–62: Olteni?, *68–69: Fel-dioara?, *96–97: Răcari, *100–101: Gilău, *102–103: Gherla 143 AD.

énlakival csaknem egy időben, 143-ban épült,³⁴ igazolva a kőtáborok építésének általánossá válását Antoninus Pius korában Daciában. Az énlaki kőtábor építését Macrea a *porta praetoria*ban másodlagosan felhasznált felirat alapján Caracalla korára keltezte.³⁵ Ez a 214-ben készült építési felirat azonban a kaputoronyok építésére vonatkozik. Mivel az intercisai *castellum* esetében már korábban igazolni lehetett a kaputornyok Severus-kori építését, az énlaki lelet nemcsak további bizonyítékot hoz erre, hanem azt is mutatja, hogy nem elszigetelt pannoniai jelenségről van szó.³⁶ Gudea a kőerőd építésének idejét a 2. század derekára, Hadrianus vagy Antoninus Pius korára keltezte, és feltételezte, hogy ezt az építkezést már a *cohors VIII Hispanorum* végezte. A *cohors VIII Raetorum* új felirata nemcsak az építés pontos idejét adja meg, hanem arról is tanúskodik, hogy az építő ez a *cohors* volt. A csapat Teregovába (Teregova)³⁷ való áthelyezését, illetve a *cohors VIII Hispanorum* Énlakára való érkezését tehát későbbre, feltehetően a markomann háború utáni időre kell tenni.

Hadrianus és Antoninus Pius korában négy építési felirat tanúskodik Daciában erődök kőbe való átépítéséről, ezenkívül több esetben feltételez a kutatás³⁸ hasonló építési időt (2. táblázat).

180 utánra csak kevés kőerőd építése tehető, Caracalla idején pedig már nem új építkezésekre, hanem a meglévő erődök javítására, modernizálására került sor. Erre elsősorban a falsíkból a toronyfal szélességével kiugró tornyok utalnak.³⁹ Ez ugyan kis változtatásnak tűnik, de már annak a felismerésnek a következménye, hogy az erődök esetleges ostroma idején e tornyokból könnyebben lehetett a falakra felhágó ellenséget tűz alá venni. Ennél messzebbre nem lehetett kiugratni a tornyok külső falát a meglévő árok teljes átalakítása, távolabbra való helyezése nélkül. Azok az esetek tehát, ahol a kaputornyokon belül megfigyelhető a *castellum* elbontott fala, a Caracalla-kori átépítések ékes bizonyítékai. A daciai erődök feltárt és közölt alaprajzain jó néhány esetben meg lehet figyelni ezt a jelenséget⁴⁰ (3. táblázat), ami természetesen azt is igazolja, hogy e *castellumok* első kőfázisa a 2. század derekán épült.⁴¹ E megfigyelés alapján tehát Resculum, Porolissum és Micia kőerődjének az építését Hadrianus vagy Antoninus Pius korára kell módosítani.

³⁴AE 1906, 112; HD021920.

³⁵Macrea (1957) 285–311.

³⁶Visy (2000) 103–104; Visy (2021) 36–39.

³⁷Piso et al. (2019) 103.

³⁸A táblázat Gudea (1997) összeállítása alapján készült.

³⁹Bechert (1971) 250 Marcus Aurelius korára keltezte ezeknek a kaputornyoknak az építését, azonban az intercisai lelet alapján ezt a fázist a Severus-korra, feltehetően Caracalla uralkodási idejére kell keltezni: Visy (2000) 104.

⁴⁰A táblázat Gudea (1997) összeállítása alapján készült.

⁴¹Mivel a falsíkból kiugró kaputorony található Tibiscum, Gherla/Szamosújvár, Brâncovești/Marosvécs, Boroșneu Mare/Nagyborosnyó, Cumidava, Hoghiz/Olthévíz, Feldioara/Földvár és Racovița táboroknál is, feltehető, hogy ezekben a tornyokban ott rejlenek a korábbi, torony nélküli erődfalak.

2. táblázat. A daciai kő erődök építésének ideje

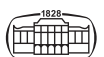
Table 2. The construction of the stone fortresses in Dacia

Castellum	Kőerőd építési ideje
<i>Dacia Porolissensis</i>	
Largiana (Românași/Alsóegregy)	Hadrianus/Antonius Pius
Ilisua/Alsóilosva	Hadrianus
Orheiul Bistriței/Óvárhely	Antoninus Pius
<i>Dacia superior</i>	
Ad Pannonios (Teregova)	II. közepe?
Tibiscum (Jupa/Zsupa)	II. közepe
Micia/Vecel	160–170
Inlaceni/Énlaka	149 – rep. Caracalla
Olteni/Oltszem	Hadrianus?
Gilau/Gyalu	Antoninus Pius – rep. III. közepe
Gherla/Szamosújvár	143
<i>Dacia inferior</i>	
Cumidava (Rasnov/Barcarozsnyó) – külső tábor	Hadrianus/Antonius Pius?
Feldioara/Földvár	II. közepe – rep. III. eleje
Răcarii-Jiu	Hadrianus
Praetorium II (Racovița/Rákovica)	Hadrianus – rep. III. eleje
Praetorium I (Copaceni) – numerus	138
Arutela (Bivolari) – numerus	138
Campulung Muscel	Hadrianus?

3. táblázat. Korábban épült fal nyomai a kaputoronyban

Table 3. Traces of an earlier wall in the gate tower

Korábbi fal a kaputoronyban
<i>Dacia Porolissensis</i>
Resculum (Bologa/Sebesvár)
Porolissum (Moigrad/Mojgrád)
<i>Dacia superior</i>
Micia (Vecel)
Inlaceni/Énlaka
Gilău/Gyalu
<i>Dacia inferior</i>
Praetorium II (Racovița/Rákovica)
Praetorium I (Copăceni) – numerus
Arutela (Bivolari) – numerus
Slaveni
Campulung Muscel

BIBLIOGRÁFIA

- Bechert, T. (1971). Römische Lagertore und ihre Bauinschriften. *Bonner Jahrbücher*, 171: 201–287.
- Beneš, J. (1978). *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia: zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im Unteren Donauraum und in den angrenzenden Gebieten*, Vol. 2. Studie Archeologického Ústavu, Československé Akademie Ved v Brne, Praha.
- Breeze, D.J., Marcu, F. és Cupcea, G. (2022). *Frontiers of the Roman empire: the Roman frontiers of Dacia*, 1. kiad. Archaeopress, Oxford.
- Gabler, D. (1977). Untersuchungen am oberpannonischen Donaulimes. In: Haupt, D. és Horn, H.G. (Szerk.), *Studien zu den Militärgrenzen Roms 2. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*, Vol. 38. Bonner Jahrbücher – Beihefte, Rheinland-Verlag és R. Habelt, Köln és Bonn, 297–312.
- Gabler, D. (1980). The structure of the Pannonian frontier on the Danube and its development in the Antonine period – Some problems. In: Hanson, W.S. és Keppie, L.J.F. (Szerk.), *Roman Frontier Studies 1979*, Vol. 71. British Archaeological Reports – International Series, BAR Publishing, Oxford, 637–654.
- Gudea, N. (1979). Castrul roman de la Inlăceni (Încercare de monografie). *Acta Musei Porolissensis*, 3: 149–273.
- Gudea, N. (1997). Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 44(2): 2–113.
- Kellner, H.-J. (1971). *Die Römer in Bayern*. Süddeutscher Verlag, München.
- Komp, R. (2017). Preliminary field report on a geomagnetic survey of a Roman auxiliary camp in the community of Inlăceni/Énlaka, Romania, 17.10.-20.10.2016. *Ephemeris Napocensis*, 26: 249–258.
- Macrea, M. (1957). Apărarea graniței de vest și nord-vest a Daciei pe timpul împăratului Caracalla. *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 8(1–4): 285–311.
- Macrea, M. (1960). Garnizoanele Cohortei VIII Raetorum în Dacia. In: Daicovicu, C. (Szerk.), *Omagiul lui Constantin Daicovicu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*. 1. kiad. Academia Republicii Populare Române, București, 339–352.
- Macrea, M., Buzdugan, G., Ferenczi, G., Horedt, K., Popescu, V., Russu, I., Székely Z., Vasii, Z.V. és Winkler, I. (1951). Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe – Brețcu în 1950. *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 2: 285–312.
- Marcu, F. (2009). *The internal planning of Roman forts of Dacia*, Vol. 30. Bibliotheca Musei Napocensis, MEGA Publishing House, Cluj-Napoca.
- Marcu, F. (2016). Frontierele Imperiului Roman în România. *Limes*, 1: 4–10.
- Molnár I. (1977). Az énlaki unitárius műemlék-templom 1976. évi javítása. *Keresztény Magvető*, 83(1): 31–39.
- Müller, F. (1859). Römerspuren im Osten Siebenbürgens. *Mitteilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 4: 163–165.
- Nemeth, E. (2005). *Armata în sud-vestul Daciei Romane – Die Armee im Südwesten des Römischen Dakien*, Vol. 37. Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Mirton, Timișoara.
- Paulovics, I. (1944). *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, 1. kiad. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- Petolescu, C. (2002). *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, 1. kiad. Ars Docendi, București.
- Piso, I. (2018). Das verhängnisvolle Jahr 262 und die amissio Daciae. In: Vagalinski, L., Raycheva, M., Boteva, D. és Sharankov, N. (Szerk.), *Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference “Cities, Territories and Identities”*. Plovdiv, 3rd – 7th October 2016. National Institute of Archaeology with Museum – BAS, Sofia, 427–440.
- Piso, I. és Marcu, F. (2016). *Inscriptiones Daciae Romanae: Appendix II. Inscriptiones laterum Musei Napocensis*, 1. kiadás. MEGA Publishing House, Cluj-Napoca.
- Piso, I., Ardet, A., és Timoc, C. (2019). *Inscriptiones Daciae Romanae: Appendix III. Inscriptiones laterum Museorum Banatus Temesiensis*, 1. kiad. MEGA Publishing House, Cluj-Napoca.
- Popa, A., Cociș, S., Klein, Ch., Gaiu, C. és Man, N. (2010). Geophysikalische Prospektionen in Ostsiebenbürgen. Ein Deutsch-Rumänisch-Moldauisches Forschungsprojekt an der Ostgrenze der Römischen Provinz Dacia. *Ephemeris Napocensis*, 20: 101–128.
- Russu, I.I. (szerk.) (1988). *Inscriptiones Daciae Romanae. Volumen III, Dacia superior. 4. pars orientalis (I.D.R. III-4)*, 1. kiad. Academiei Republicii Socialiste România, București.
- Soproni, S. (1968). *Tabula imperii Romani: L-34. Aquincum – Sarmizegetusa – Sirmium*. 1. kiad. Adolf M. Hakkert, Budapest.
- Székely, Z. (1956). Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945–1955, Inlăceni. *Almanah – Sepsiszentgyörgy*: 31–40.
- Tóth E. (1986). Dacia római tartomány In: Makkai, L. és Mócsy, A. (Szerk.), *Erdély története I*. 3. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest, 46–106.
- Visy, Zs. (1977). *Intercisa. A római kori Dunaújváros*, 1. kiad. Corvina, Budapest.
- Visy Zs. (2000). *A ripa Pannonica Magyarországon*, 1. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Visy, Zs. (2008). Dacia limese, mint lehetséges világörökségi helyszín. In: Visy, Zs. (Szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*. Pro Énlaka Alapítvány, Énlaka és Pécs, 159–173.
- Visy, Zs. (2009a). The mapping of the South Western Limes of Dacia. In: Hanson, W.S., Allason-Jones, L. és Breeze, D.J. (Szerk.), *The army and frontiers of Rome: papers offered to David J. Breeze on the occasion of his sixty-fifth birthday and his retirement from historic Scotland*, Vol. 74. Journal of Roman Archaeology: Supplementary series, Cambridge University Press, Portsmouth, RI, 115–126.
- Visy, Zs. (2009b). Römische Machtpolitik im Vorfeld der Provinzen Pannonia und Dacia. *Specimina nova*, 13: 219–229.
- Visy, Zs. (2009c). Régészeti kutatások Dacia superior keleti határán. *Molnár István Múzeum Kiadványai*, 1: 107–115.
- Visy, Zs. (2009d). Archäologische Forschungen an der östlichen Grenze von Dacia Superior. In: Biró, Sz. (Szerk.), *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Mursella Régészeti Egyesület, Győr, 587–597.
- Visy, Zs. (2012). „Dacia ... diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta”. Alföldi András és a daciai kontinuitás. *Antik*

- Tanulmányok*, 56: 233–255. <https://doi.org/10.1556/anttan.56.2012.2.3>.
- Visy, Zs. (2014). Some notes on the Eastern corner of the province Dacia. In: Cociş, S. (Szerk.), *Archäologische Beiträge – Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 65–68.
- Visy, Zs. (2017). Inlăceni/Énlaka During The Roman period. *Ephemeris Napocensis*, 27: 229–248.
- Visy, Zs. (2020a). A dáko-román kontinuitás. Legenda vagy valóság? *Ókor*, 3: 95–98.
- Visy, Zs. (2020b). Dacia provincia határa. *Ókor*, 3: 108–112.
- Visy, Zs. (2020c). Preliminary report about the investigation in the Énlaka/Inlăceni castellum in 2019. *Angustia*, 24: 101–117.
- Visy Zs. (2021). Újabb kutatások Intercisa castellumban és az INT-5 őrtoronyban. Az *Intercisa Múzeum Évkönyve*, 5: 24–49.

New research in the auxiliary fort at Énlaka/Inlăceni (Romania)

Zsolt Visy

The intensive research of recent decades has made the history and culture of Dacia clearer, but there are still two contentious issues. One is the Daco-Romanic continuity. For Hungarian research, especially since András Alföldi, there is no doubt that this is just a legend, but Romanian research has been a supporter of this untenable hypothesis from the beginning and here and there even today. The other problem is the exact boundary of the province Dacia. According to the latest research, the southeastern corner of the Carpathians and the region east of Olt did not belong to Dacia.

Since 2017, new research has been carried out in Énlaka. First, we clarified the relationship between *principia* and *via principalis*. In 2019 we cut through the eastern *vallum* of the fortress. Of the four suspected *vallums*, it turned out that the outermost was a drain, and the first was the *via sagularis*. The excavation in 2021 took place in the area of the two side gates. The profile that passed through the western gate tower of the *porta principalis dextra* showed that there were no stone towers in the first phase, as we found inside the gate tower and under the tower wall the lower stone rows of the

demolished fortress wall. In the area of the *porta principalis sinistra*, the walls of the *castellum* and the west tower were found, unfortunately in an extremely bad, broken condition. However, the earlier and later phase of the tower have been identified. The wall on the east side of the latter and the narrow wall that runs from it to the east are remnants of the wall that blocked the gate opening in the middle of the 3rd century. During the excavation, a fragment of the building inscription of the *cohors VIII Raetorum* from the year 149 was found. The new inscription not only indicates the exact time of construction, but also indicates that the builder was this cohort and not the previously assumed *cohors IIII Hispanorum*. Under Hadrian and Antoninus Pius, four inscriptions testify to the conversion of Dacian fortresses in stone, and in several cases research assumes a similar construction period. After 180, only a few new stone fortifications could be built, and during the reign of Caracalla there were no more new buildings on the limes, but the repair and modernization of the existing fortresses. This is mainly referred to by towers that protrude from the wall plane with the width of their walls.

